

*Голові разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 20 051.128
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
доктору юридичних наук, професору
Зеліско Аллі Володимирівні*

**ВІДГУК
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА**

**кандидатки юридичних наук, доцентки
Філатової-Білоус Наталії Юліївни
на дисертацію Максиміва Любомира Михайловича на тему:
«Нематеріальні блага як об'єкти цивільних правовідносин»,
подану до захисту на здобуття ступеня доктора філософії
в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Проблематика нематеріальних благ як об'єкта цивільних правовідносин та цивільних прав є однією з одвічних у науці цивільного права. Хоча ці блага мають нематеріальну природу, вони часто є предметами особливої заінтересованості учасників цивільних правовідносин з огляду на значну майнову або немайнову цінність. Відомо, що ще в римському праві особлива увага приділялася вивченню природи так званих «безтілесних речей», які, на відміну від речей «тілесних», виокремлювалися у зв'язку з їх нематеріальною сутністю і являли собою різноманітні оборотоздатні права (право узупинити, право сервітуту, право вимоги за зобов'язанням тощо).

У сучасному світі нематеріальні блага набувають дедалі більшого значення, що нерозривно пов'язано з діджиталізацією суспільних відносин, яка відбувається на всіх рівнях. По-перше, з'являються численні нові види об'єктів, які мають нематеріальну природу, однак при цьому наділені значною майнвою цінністю. Прикладами таких нових благ є віртуальні активи, цифровий контент, цифрові послуги, облікові записи (акаунти), дані тощо. По-друге, ті види нематеріальних благ, які існували й раніше, сьогодні набувають нового значення. Прикладами є такі класичні види, як інформація, яка фактично є основною цінністю сучасного інформаційного суспільства, а також результати інтелектуальної, творчої діяльності, адже в цифровому середовищі майже будь-який цифровий об'єкт є оригінальним продуктом інтелектуальної (творчої) діяльності (зокрема, комп'ютерні програми, аудіо- та відеозаписи, фотографії, літературні тексти, комп'ютерні ігри тощо).

Однак усі названі різновиди нематеріальних благ залишаються малодослідженими в сучасній доктрині цивільного права. Особливо це стосується новітніх їх видів, які є продуктами діджиталізації і над

з'ясуванням правової природи яких сьогодні працюють найвідоміші міжнародні дослідницькі центри й організації (УНІДРУА, ЮНСІТРАЛ тощо).

У зв'язку з цим стає особливо актуальним науковий аналіз нематеріальних благ як об'єктів цивільних правовідносин, визначення їх системи й різновидів у сучасному світі, з'ясування особливостей обороту цих об'єктів, а також визначення правової природи прав на них.

Дисертаційна робота виконана на кафедрі цивільного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в межах науково-дослідної роботи на тему «Правові проблеми здійснення майнових та особистих немайнових прав в умовах ринкової економіки» (номер державної реєстрації 0110U001557).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення і висновки, викладені у дисертації, мають належний ступінь обґрунтованості, що свідчить про ретельну роботу дисертанта із науковою літературою, нормативно-правовими актами України та зарубіжних країн. Особливої уваги заслуговує аналіз актів вторинного законодавства ЄС, що були прийняті протягом останніх декількох років, який свідчить про компетентність автора в цій сфері. Загалом дисертантом опрацьовано значну кількість джерел (список складається з 227 найменування), що підтверджує достовірність та обґрунтованість сформульованих автором наукових положень, висновків та рекомендацій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційне дослідження являє собою кваліфіковану наукову працю, яка пропонує по-новому осмислити систему нематеріальних благ як об'єктів цивільних правовідносин, ураховуючи появу нових видів таких благ у цифрову епоху, а також зміну правової природи тих нематеріальних благ, які існували і раніше.

Дисертантом ретельно проаналізовано еволюцію підходів до розуміння нематеріальних благ та історію їх регулювання; сформульовано підхід до визначення поняття нематеріальних благ у сучасному праві; визначено систему нематеріальних благ з урахуванням появи новітніх їх видів у цифрову епоху з огляду на діджиталізацію суспільних відносин; з'ясовано особливості кожного виду нематеріальних благ, а також те, як ці блага проявляють себе у якості об'єктів різних видів цивільних правовідносин (речових, зобов'язальних, корпоративних, відносин у сфері права інтелектуальної власності тощо); з'ясовано особливості форм та способів захисту прав на нематеріальні блага. Це дає можливість стверджувати, що автором досягнуто всіх поставлених завдань дисертаційного дослідження (с. 17-18).

Загалом більшість висновків та наукових положень роботи заслуговують на підтримку. З-поміж них варто окремо відмітити такі:

- висновок про те, що нематеріальне благо є об'єктом цивільних прав, позбавленим матеріальної субстанції, що може існувати в нематеріальному (у тому числі цифровому) середовищі та з приводу якого виникають суб'єктивні права та обов'язки учасників цивільних правовідносин (с. 20, с. 80);

- положення про те, що існує два підходи до розуміння нематеріальних благ: вузький, який втілено в Главі 15 ЦК України і який розглядає в якості нематеріальних благ інформацію, результати інтелектуальної, творчої діяльності та особисті немайнові блага, а також широкий, згідно з яким до таких благ також відносяться послуги, майнові права, корпоративні права, віртуальні активи та інші (с. 132);

- висновок про те, що цифровий контент має дуальну природу, оскільки на нього поширюється як правовий режим виключних майнових прав інтелектуальної власності, так і правовий режим речі, якщо інше не випливає із положень закону чи сутності самого цифрового контенту (с. 21). Вказаний висновок вдало описує правову природу цифрового контенту, який має як певну споживчу цінність і покликаний задовольняти споживчі потреби користувачів мережі (як от мобільні додатки, комп'ютерні програми тощо), так і виступає результатом інтелектуальної, творчої діяльності, і з огляду на це на нього можуть виникати виключні майнові права інтелектуальної власності;

- положення про те, що концепцію речового права можна застосувати щодо віртуальних благ, зокрема, віртуальних активів (криптовалют, різноманітних токенів тощо) (ст. 52). Саме такий підхід нині підтримано не лише на рівні вітчизняного законодавства (в Законі України «Про віртуальні активи»), а й у зарубіжних країнах (зокрема, у Великобританії¹), а також у Принципах УНІДРУА про цифрові активи і приватне право²;

- висновок про те, що нематеріальні блага визначаються видовим об'єктом цивільних прав як родового явища, що може виникати в різних сферах суспільного життя, що включає поділ таких об'єктів на окремі групи (підгрупи) відповідно до особливостей їх нематеріальної природи, майнового чи немайнового характеру, оборотоздатності, правового режиму, змісту та форми існування (с. 67);

- висновок про те, що відмінність матеріальних і нематеріальних благ, крім критерію середовища їх існування (матеріальне чи нематеріальне)

¹ Digital Assets: Final report. Law Com No 412. HC 1486. URL: https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/ukgwa/20250109172211mp_/https://s3-eu-west-2.amazonaws.com/cloud-platform-e218f50a4812967ba1215eaecede923f/uploads/sites/30/2023/06/Final-digital-assets-report-FOR-WEBSITE-2.pdf

² UNIDROIT Digital Assets and Private Law Principle 2(2). URL: <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2024/01/Principles-on-Digital-Assets-and-Private-Law-linked-1.pdf>

визначається також за такими критеріями, як зміст та форма об'єктивного втілення, що пояснюється на прикладі результатів інтелектуальної, творчої діяльності: такі результати можуть існувати і в матеріальному світі, однак їх майнова цінність визначається саме нематеріальним їх наповненням за рахунок інтелектуального або творчого доробку (с. 67);

- положення про те, що для всіх видів цінних паперів, незалежно від форми їх існування, встановлено правовий режим речі, оскільки права з цінного паперу переходять з правами на цінний папір та перебувають у володільця з моменту набуття права власності на цінний папір (с. 114).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення, висновки й пропозиції, викладені в роботі, можуть бути використані у:

- науково-дослідницькій сфері – при роботі над новими фундаментальними дослідженнями щодо правової природи нематеріальних благ та їх окремих видів як об'єктів цивільних правовідносин;

- правотворчій діяльності – при застосуванні окремих рекомендацій щодо внесення змін до вітчизняного законодавства, що запропоновані автором у дисертаційному дослідженні;

- у навчальному процесі – при розробці методичних рекомендацій для студентів вищих навчальних закладів та викладанні таких навчальних дисциплін, як «Цивільне право», «Приватне право», «Договірне право», «Корпоративне право», «Право інтелектуальної власності» тощо.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях. Основні положення дисертації відображено у 9 наукових публікаціях, з яких: 4 наукові статті у виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук, 1 стаття у міжнародному фаховому науковому виданні, 4 тези доповідей на науково-практичних конференціях.

Зауваження за змістом дисертації. Попри те, що наукові положення й висновки, сформульовані в дисертації, загалом мають належний рівень аргументації, окремі положення наукової новизни та висновки по тексті роботи залишаються дискусійними. Такими, зокрема, є:

1. Положення про те, що нематеріальні блага мають такі ознаки: 1) належність до об'єктів цивільних прав і цивільного обороту; 2) відсутність матеріальної субстанції; 3) можливість існування у нематеріальному (в тому числі цифровому) середовищі; 4) виникнення з приводу цих благ суб'єктивних прав та обов'язків; 5) наділення майновою та/або немайновою цінністю; 6) виникнення для задоволення потреб та інтересів учасників правовідносин; 7) абсолютність; 8) визначеність (відособленість); 9) безстроковість (с. 21, с. 55).

У дисертації відсутнє визначення або опис кожної з наведених ознак і, на наш погляд, не достатньо аргументів на користь того, чому саме ці ознаки і саме в їх сукупності мають бути притаманними для нематеріальних

благ. Погоджуючись із більшістю з наведених ознак, окремі з них усе ж таки викликають сумніви щодо того, чи дійсно вони мають бути притаманні всім нематеріальним благам. Так, ознака «належність до об'єктів цивільних прав і *цивільного обороту*» є дискусійною, адже не всі нематеріальні блага можуть бути об'єктами цивільного обороту, будучи невідчужуваними (як от особисті немайнові блага). Потребує також додаткового обґрунтування й уточнення така ознака, як *безстроковість*. Зрозуміло, що нематеріальні блага, на відміну від матеріальних, не підвладні фізичному зношенню, а тому дійсно можуть існувати безстроково. Але виникає питання щодо того, чи дійсно це властиво для всіх нематеріальних благ? Так, майнові права на матеріальні блага фактично припиняють своє існування, якщо знищується саме матеріальне благо (наприклад, право сервітуту щодо будинку, який знищено). Блага, які існують у цифровому середовищі, можуть зникнути, якщо буде припинено існування середовища, де вони знаходяться. Наприклад, якщо буде припинено діяльність певної платформи чи сайту, то цифровий контент, який зберігався на них, теж фактично припинить своє існування.

2. Пропозиція закріпити місце цифрових об'єктів цивільних прав у главі 15 ЦК України з визначенням поняття «цифрове благо», яким є будь-яке нематеріальне благо, що виникає у цифровому середовищі і має майнову та/або немайнову цінність, адже термін «річ» традиційно використовується у цивільному праві для позначення матеріальних об'єктів цивільних прав, що є предметами матеріального світу (с. 3, с. 21). Ця пропозиція сформульована на підставі висновку про те, що використання в чинному ЦК України словосполучення «цифрова річ» для визначення об'єктів, що існують виключно в цифровому середовищі, є доволі некоректним (с. 50).

Вказана пропозиція видається такою, що суперечить іншим висновкам та науковим положенням, сформульованим автором, зокрема, висновку про дуальність природи нематеріальних благ, що пов'язано з поширенням правового режиму речі на цифрові речі (зокрема, віртуальні активи) (с. 20-21), а також висновку про дуальність природи цифрового контенту, на який також може поширюватися правовий режим речі (с. 21). Фактично, автор одночасно погоджується з тим, що на цифрові об'єкти (як от віртуальні активи та цифровий контент) може поширюватися правовий режим речі, та заперечує це, вказуючи на те, що ці об'єкти є нематеріальними, а отже поширювати на них режим матеріальних об'єктів некоректно. Втім із останнім міркуванням важко погодитися. У цивільному законодавстві існує чимало прикладів того, коли правовий режим одних об'єктів поширюється на ті об'єкти, природа яких є зовсім іншою. Найяскравішим прикладом є поширення режиму нерухомих речей на абсолютно рухомі за своєю природою об'єкти - повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти (ч. 1 ст. 181 ЦК України).

Інший приклад – поширення на цінні папери правового режиму речей, хоча природа цінних паперів є відмінною (особливо якщо цінні папери існують в електронній формі), що безпосередньо вказується автором у дисертації (с. 121). Тому, на нашу думку, немає ніякої суперечливості в тому, щоб поширити на цифрові блага правовий режим речі, але виключно за умови, що природа цих об'єктів дійсно має спільні риси з природою речей, тобто, вона є такою, що стосовно цих об'єктів можуть виникати абсолютні права. Той факт, що з-поміж цифрових об'єктів існують такі, що мають правову природу, схожу на природу речей, з тією лише відмінністю, що цифрові об'єкти є нематеріальними, визнається провідними міжнародними організаціями, зокрема, УНІДРУА у Принципах щодо цифрових активів та приватного права³. Цей же підхід втілено в законодавстві окремих країн. Зокрема, в США у 2022 році до Єдиного торговельного кодексу (ЄТК) були внесені зміни, якими запроваджено поняття «контрольований електронний актив» (англійською скорочено - CER)⁴. По суті, це поняття охоплює віртуальні активи. При цьому CER визначається у коментарях до ЄТК як новий вид рухомого майна.

3. Положення про те, що доменне ім'я є самостійним оборотоздатним засобом індивідуалізації учасників цивільних правовідносин, товарів та послуг у цифровому середовищі та є об'єктом права інтелектуальної власності, щодо якого необхідно поширити спеціальний правовий режим з урахуванням технічної сутності доменного імені (с.21).

На сьогодні доменне ім'я не визнається окремим об'єктом права інтелектуальної власності. Фактично доменне ім'я є похідним від торговельної марки, а тому особа, яка є володільцем прав на торговельну марку, має виключне право на використання цієї марки в доменному імені. Відповідно, порушенням прав на торговельну марку вважається використання без згоди правоволодільця в доменних іменах торговельних марок та позначень (ч. 1 ст. 20 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг»). Тому вказане положення наукової новизни потребує додаткового обґрунтування, адже воно вимагає внесення змін до законодавства і докорінної зміни усталених підходів у науці з цього питання.

4. Положення про те, що персональні дані можуть надаватися суб'єктом даних для отримання цифрового контенту або цифрових послуг, у зв'язку з чим *особисті немайнові права на них* можуть бути наділені економічним змістом та перебувають у цивільному обороті (с. 22). *Особисті немайнові права* на персональні дані є оборотоздатними (с. 142).

³ UNIDROIT Digital Assets and Private Law Principle 2(2). URL: <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2024/01/Principles-on-Digital-Assets-and-Private-Law-linked-1.pdf>

⁴ UCC, 2022 Amendments to. URL: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home?communitykey=1457c422-ddb7-40b0-8c76-39a1991651ac>

Дані (в тому числі і персональні) без перебільшення є «ною нафтою» для сучасної економіки. Відомо, що в сучасній економіці існує ринок даних, на якому діють суб'єкти, які фактично продають і купують масиви даних, а також посередники (так звані «брокери даних»). Персональні дані становлять у цьому контексті особливу зацікавленість для різноманітних компаній, адже завдяки ним вони можуть реалізовувати ефективні маркетингові стратегії (наприклад, таргетну рекламу). Крім цього, як правильно зазначає дисертант у своїй роботі, сучасне законодавство ЄС та України прямо визнає, що персональні дані можуть слугувати своєрідною оплатою, засобом обміну при придбанні цифрового контенту. З цього випливає, що *саме персональні дані* є оборотоздатними, а не права на них. Права ж на персональні дані визначаються вітчизняним та європейським законодавством як невідчужувані. Зокрема, це право знати мету обробки персональних даних, право вимагати їх зміни, право бути забутих, право на отримання інформації про те, які саме дані обробляються, право захищати свої права на персональні дані тощо. Всі ці права залишаються із суб'єктом даних, кому б при цьому не були передані самі персональні дані. Це нагадує права інтелектуальної власності: майнові права є оборотоздатними, тоді як немайнові є невідчужуваними і залишаються з автором (творцем).

5. Висновок про те, що смарт-контракт є договором, що *укладається* за допомогою спеціальної комп'ютерної програми, послідовне виконання якого відбувається з урахуванням порядку і правил, що визначаються цією ж програмою *на базі інформаційно-телекомунікаційних систем*.

Питання щодо правової природи смарт контрактів є надзвичайно цікавим і дискусійним у сучасній юриспруденції. Варто відмітити, що в Україні воно не досліджувалося на рівні дисертаційних робіт, тому те, що дисертант здійснив таке дослідження, заслуговує схвального відгуку. Однак наведене автором визначення є дискусійним з двох причин.

По-перше, у цьому визначенні йдеться про те, що смарт контракти – це ті договори, які укладаються за допомогою комп'ютерної програми. Проте варто зауважити, що смарт контракт може відігравати різну роль для договору: він може становити договір як такий, коли зміст договору повністю викладений мовою комп'ютерного коду; бути частиною договору, коли окремі умови договору викладаються людською мовою, а окремі – мовою програмування; або бути засобом виконання умов договору, зміст якого прописаний звичайною людською мовою⁵. Тому навряд чи можна

⁵ Про це, зокрема, зазначає у своїй аналітиці Міжнародна асоціація свопів і деривативів (див. ISDA & Linklaters, *Smart Contracts and Distributed Ledger – A Legal Perspective* (August 2017), 4-5 <<https://www.isda.org/a/6EKDE/smart-contracts-and-distributed-ledger-a-legal-perspective.pdf>>), а також Європейський правовий інститут (див. *ELI Principles on Blockchain Technology, Smart Contracts and Consumer Protection*. Report of the European Law Institute. URL: https://www.europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/ELI_Principles_on_Blockchain_Technology_Smart_Contracts_and_Consumer_Protection.pdf).

говорити про те, що смарт контракт – це договір, який лише укладається за допомогою комп'ютерного коду. Роль комп'ютерного коду в цьому контексті не вичерпується лише стадією укладення договору, а може полягати також і у виконанні положень звичайного договору (не смарт контракту) або такого договору, частина умов якого викладена у вигляді комп'ютерного коду (змішаний договір).

По-друге, у сформульованому дисертантом визначенні не деталізовано того, на базі яких саме інформаційно-телекомунікаційних систем можуть укладатися смарт контракти. Справа в тому, що в сучасному світі існує чимало договорів, укладення, визначення умов яких або виконання яких є певною мірою автоматизованим, однак не всі вони є смарт контрактами. Специфікою смарт контрактів є те, що вони не просто передбачають певну автоматизацію договору, а й те, що вони можуть укладатися й виконуватися автономно, тобто, без контролю й верифікації з боку певного Інтернет-адміністратора. Це досягається за рахунок того, що смарт контракти кодуються й укладаються на базі технології розподіленого реєстру даних (зокрема, блокчейну), яка не має центрального адміністратора (на відміну від звичайних онлайн платформ), а всі транзакції на ній верифікуються за допомогою консенсусу користувачів. Тобто, важливим атрибутом смарт контрактів є те, що вони укладаються (виконуються) саме на базі цієї технології. Однак у визначенні, сформульованому в дисертації, це не знайшло відображення.

Крім зазначених положень, звертають на себе увагу висновки, які сформульовані дисертантом стосовно цінних паперів. Так, у роботі автор окрему увагу приділяє дослідженню правової природи бездокументарних цінних паперів. Однак після викладення в новій редакції Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» (теперішня назва – Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки») поняття «бездокументарні цінні папери» більше не використовується. Замість нього в законодавстві вживається поняття «електронний цінний папір».

Загальний висновок по дисертації. Викладені в цьому відгуку зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Л.М. Максиміва «Нематеріальні блага як об'єкти цивільних правовідносин». Висновки, що містяться у дисертації, відповідають сформульованим у дисертації науковим завданням, ці завдання є виконаними. Робота виконана на належному теоретичному рівні, матеріал викладено в логічній послідовності, викладені в роботі висновки отримали необхідну теоретичну аргументацію. За своїм змістом і загальною спрямованістю дисертація Максиміва Л.М. відповідає спеціальності 081 «Право», є самостійною завершеною роботою, в якій не виявлено порушень академічної доброчесності. Оформлення дисертації відповідає вимогам МОН України, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня

2017 р. № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019 р.).

Керуючись викладеним вище, вважаю, що дисертація Максиміва Любомира Михайловича на тему «Нематеріальні блага як об'єкти цивільних правовідносин» за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів, повнотою опублікування матеріалів дисертації у наукових фахових виданнях відповідає спеціальності 081 «Право», вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами), вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019 р.), а її автор – Максимів Любомир Михайлович заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційна опонентка

кандидатка юридичних наук,

доцентка, доцентка кафедри

цивільного судочинства,

арбітражу та міжнародного

приватного права

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

Наталія Філатова-Білоус